

Выделение группы таких погребений показывает, что в позднейшее предскифское время умерших хоронили не только в вытянутом на спине или боку положении, но и скорченно, что свидетельствует о сохранении в новочеркасской среде черноморовских традиций. Устанавливается, что для скорченных новочеркасских погребений характерно преимущественно правобочное положение и западная ориентация скелетов, чем они заметно разнятся от черноморовских. Существование новочеркасских погребений со скорченным положением скелетов в известной степени объясняет присутствие этой черты обрядности в скифское время.

V. A. Romashko

CYMMERIC CROOKED BURIALS OF THE NOVOCHERKASSY GROUP

Cymmetric crooked burials of the Novocherkassy group is examined in the article, the characteristic feature of the funeral ceremony being the crooked position of the skeleton. The fact that the group of such burials has been singled out demonstrates that in the days of the late pre-Scythian period the dead were buried not only in the stretched back of lateral position but in the crooked position as well, which testifies to keeping Chernogorovsky traditions up in the Novocherkassy environment. It is acknowledged that right-hand side lateral positions and western orientation of the skeletons are most characteristic of the crooked Novocherkassy burials, thus differentiating them notably from the Chernogorovsky ones. Crooked Novocherkassy burials account to a certain extent for the existence of this ritual feature in Scythian times.

Одержано 25.05.90

АНТРОПОМОРФНІ СТАТУЇ СУВОРІВСЬКОЇ КУРГАННОЇ ГРУПИ З ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО КРИМУ

В. С. Ольховський

Публікація присвячена скіфським антропоморфним статуям.

Влітку 1981 р. під час дослідження курганної групи поблизу с. Суворівського Сакського району Криму виявлено дві скіфські антропоморфні статуї, а також уламок постаменту до однієї з них. Введення до наукового обігу виявлених пам'яток має велике значення через недостатню вивченість скіфського монументального мистецтва Криму.

Статуя з кургану 11 трапилась серед каміння в західній частині кільцевої кам'яної вимостки по периметру насипу. Скульптура пошкоджена (рис. 1) — відбиті голова та ноги нижче колін. Розміри збереженої частини — 93 x 61 см, товщина — 24 x 33 см, виготовлена з м'якого білого вапняку¹. Статуя, модельована технікою високого (до 3–5 см) рельєфу та гравіруванням, морфологічно є сплющеною скульптурою². Її іконографічна схема відтворює чоловічу постать з розведеними прямими ногами. Набір зображених на ній предметів — небагатий, але характерний³ — одновиткова гривна (?), великий ритон (у лівій руці), акинак довжиною 43 см з прямокутною лопаттю. Акинак, очевидно, зображено у піхвах (перехрестя відсутнє), підвішеним до поясу за лопать. Чітко простежуються гладкий пояс, кінець головного убору

© В. С. ОЛЬХОВСЬКИЙ, 1992

«АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1992 р.

17–1756к

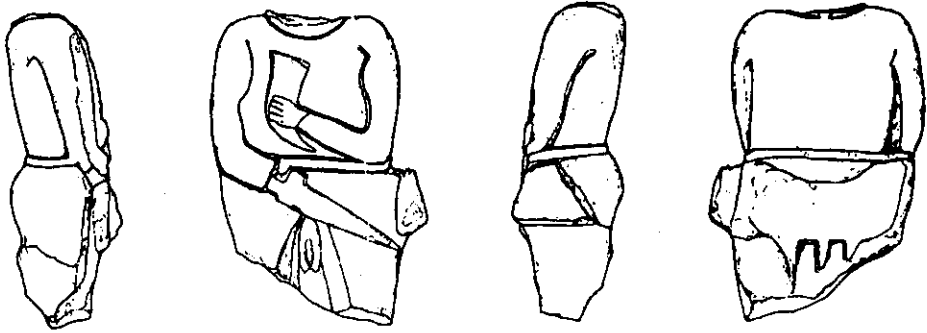

Рис. 1. Статуя з кургану 11.

типу башлика та підвішений горизонтально до пояса зліва горит. На верхній вузькій грані гориту рельєфно нанесено окантовку (ремінець ?); чи був у гориті лук — неясно. Добре виділено мускулатуру рук. Спереду між стегнами, донизу від меча, рельєфом подано фігуру у вигляді овала $20 \times 8,5$ см, від центру якої донизу йде жолобок неправильної форми глибиною до 1,5 см. Ззаду — між стегнами і нижче сідниць — рельєфні зображення у вигляді літери М шириною 15 і висотою 20 см. Сідниці виділено сплющено-похилою площиною, верхня межа якої утворює увігнутий контур, що нагадує верх спинки стільця або сидіння.

Подібні зображення на скіфській статуї зафіксовані вперше. Можна припустити, що вигнутий овал на лицевій грані виробу зображує передню, а «двозубець» — задню луки сідла. Цьому припущенню не суперечить і факт розведених ніг. Ноги на інших скіфських статуях, знайдених на північ від Перекопу, показані узагальнено і скульптурно-модельовані бувають рідко. Значно частіше вони зафіксовані на скіфських статуях Криму, причому завжди паралельно одна одній.

Найчастіше ритон зображували у правій руці, в лівій же — він відомий лише у семи випадках (Ерделівка, Краснолюбецьк, Олександрівське та ін.) Статуї, на яких кисть правої руки лежить на руків'ї меча, також трапляються дуже рідко (чотири екземпляри). Аналогічне положення рук, ритону та акинаку (рис. 1) існує лише на статуарному рельєфі з станиці Преградної, що датується другою половиною IV ст. до н. е.⁴ Даний факт, що підтверджує варварське (скіфське) походження прикубанських статуй, можливо, свідчить про наявність певних культурних та етнічних зв'язків між населенням Криму та Прикубання, розділених Боспорським царством.

Курган 11, у якому була знайдена описана вище знахідка, мав одне поховання, що датується IV ст. до н. е. фрагментами амфор.

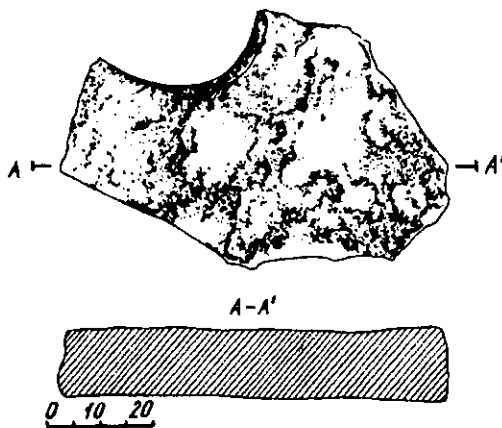

Рис. 2. База статуї із засипу поховання 1 кургану 13.

Курган 13 знаходився у 140 м на південний схід від кургану 11 і містив два поховання.

У заповненні основного поховання трапилася частина плити — бази статуї з вапняку (рис. 2). У центрі площини спочатку 52 см, товщина 13 – 15 см. Широкі грані бази сплющені, був овальний отвір, на що вказує сегментоподібний виріз, який зберігся в уламку бази. Первісну площу отвору реконструювати важко, але, зрозуміло, вона не перевищувала 33×25 см.

Подібні бази з суцільної плити або складені з двох-трьох плит починають використовуватись

Рис. 3. Статуя в похованні 2 кургану 13

скіфами не пізніше IV ст. до н. е., вірогідніше у VI – V ст. до н. е. Вони більш характерні для території Криму, аніж для північних районів. Так, у степовому Причорномор'ї подібні знахідки трапилися поблизу с. Кам'янка (Республіканець)⁵, с. Червоний Поділ⁶, у Сахновій могилі⁷, тоді як у Криму їх відомо близько шести разом з описаною вище. Донедавна подібні бази у більш східних районах, зокрема у Прикубанні, відомі не були. За оглядом трикутної основи «статуї з вапняку»⁸, знайденої на зруйнованому кургані біля хутора Ковалевського, що зберігається у музеї Палацу піонерів м. Армавіра. Встановлено, що даний фрагмент являє собою уламок бази з прямокутним отвором для встановлення антропоморфа, а не нижньої частини скульптури. Таким чином, звичай використання у ролі закріплюючого елементу кам'яної плити-бази був відомий на значній частині ареалу скіфських антропоморфів. Не відомі такі знахідки за опублікованими матеріалами поки що лише на захід від Південного Бугу та у Подонні-Приазов'ї.

Статую, виявлену у впускному похованні кургану 13, було використано як одну з плит у північній стіні кам'яного ящика. Стояла вона вертикально основою донизу, лицевою гранню всередину ящика. Скульптура пошкоджена (рис. 3) — відбита нижня частина. Розміри збереженого фрагменту — 5 × 34,5 — 27,5, товщина — 18 см. Виготовлена вона з жовтуватого пористого вапняку і являє собою підтрапецієподібну-сегментоподібну у розрізі плиту з більш широким та сплющеним лицевим боком, розширеним догори. З тильного боку плита грубо обтесана.

На лицевій грані вигравірувано праве передпліччя та кисть руки людини з невеликим ритонном. Зображення притуленої до живота лівої руки збереглося не повністю.

Іконографічно плита, очевидно, відтворює чоловічу постать, яка стоїть з притуленими до грудей та живота руками (права рука вище лівої).

Ця статуя належить до рідкісного морфологічного типу, що зустрічається у скіфів — антропоморфних плит⁹, які дуже узагальнено, геометризують моделюють тіло людини, характеризуються майже повною відсутністю проробки деталей підтескою або рельєфом. Переважна більшість деталей та атрибутів зображена за допомогою гравірування на лицевій — передній грані плити. З опублікованих статуй до описаної морфологічно наближаються перша дніпропетровська (з Дубової балки біля Верхньодніпровська)¹⁰ та антропоморфні плити VI – V ст. до н. е. з Чечено-Інгушетії, Галайти, Бетті-Мохк¹¹. Галайтинські вироби подібні до вищеописаних дуже бідним набором атрибутів і деталей тіла людини, але вигляд у них більш архаїчний. Відносно етнокультурної належності творців галайтинських стел єдиної думки не існує; власне скіфський вплив на цих výroбах відчувається досить добре.

Датування статуї та бази до неї з кургану 13 полегшується наявністю керамічного матеріалу. Так, на дні впускного кам'яного ящика, у стіні якого була перевикористана антропоморфна плита, знаходилися фрагменти фасось-

кої та двох гераклейських амфор. Одна з гераклейських амфор за ретроградним клеймом відноситься до середини (другої чверті) VI ст. до н. е. При цьому основне поховання кургану слід датувати більш раннім часом — вірогідніше першою чвертю VI ст. до н. е.; цьому не суперечить інвентар поховання. До цього ж поховання відноситься і, безсумнівно, цим же часом датуються антропоморф та база для нього.

Розглянуті статуї з курганів 11 та 13 дають змогу уточнити деякі уявлення про скіфське монументальне мистецтво. Зокрема, підтверджується, що антропоморфні плити і пласка скульптура використовувалися (зокрема в IV ст. до н. е.) одночасово; встановлювалися вони на невеликих насипах (висота розглянутих курганів перед розкопками не перевищувала 0,5 м); за певний час статуї втрачали своє основне сакральне значення і могли правити за будівельний матеріал¹².

Морфологія і топографіка (особливості розташування зображень предметів та деталей тіла людини на антропоморфі) розглянутих статуй демонструють можливий зв'язок монументального мистецтва скіфів Криму з мистецтвом варварського населення Прикубання та Північного Кавказу. Можна також, з великою мірою вірогідності, припустити, що дійсна розповсюдженість («щільність») статуй у скіфських могильниках Криму була досить значною.

Примітки

¹ Ольховский В. С. Исследования курганов в степном Крыму// АО 1981.— М., 1983.— С. 297, 298.

² Ольховский В. С. Об алгоритме источниковедческого анализа антропоморфных изваяний// Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ: Тез. докл. III конф. молодых ученых ИА АН СССР.— М., 1986.— С. 109; Ольховский В. С. О методике источниковедческого анализа антропоморфных изваяний// Социально-экономическое развитие древних обществ и археология.— М., 1987.— С. 106—114.

³ Белозор В. П. Скифские каменные изваяния VII—IV вв. до н. э.: Автореф. дис.... канд. ист. наук.— К., 1986.— С. 9; Ольховский В. С. Скифские изваяния Крыма// Проблемы скифо-сарматской археологии.— М., 1990.— С. 98—115.

⁴ Шульц Н. Н., Навротский Н. И. Прикубанские изваяния скифского времени// СА.— 1973.— №4.— С. 198.— Рис. 4, 2.— С. 201.

⁵ Сыманович Э. А. Скифское изваяние из Каменки Бериславской// АО 1969.— М., 1970.— С. 246.

⁶ Полин С. В. Захоронение скифского воина-дружиинника у с. Красный Подол на Херсонщине// Вооружение скифов и сарматов.— К., 1984.— С. 108.— Рис. 7, 2.

⁷ Отрощенко В. В. Исследования в Каменко-Днепровском районе Запорожской области// АО 1979.— М., 1980.— С. 318.

⁸ Шульц П. Н., Навротский Н. И. Указ. соч.— С. 196.

⁹ Ольховский В. С. Об алгоритме источниковедческого анализа...— С. 109.

¹⁰ Passek T., Latynine V. Sur la question des «Kamenny baby»// ESA.— Helsinki, 1929.— IV.— P. 294.— Fig. 2.

¹¹ Марковин В. И., Мунчаев Р. М. Каменные изваяния из Чечено-Ингушетии// СА.— 1964.— №1.— С. 158—160; Багаев М. Х. Новые каменные изваяния скифского времени из Чечено-Ингушетии// Памятники эпохи раннего железа и средневековья Чечено-Ингушетии.— Грозный, 1981.— С. 130—133; Багаев М. Х., Ольховский В. С. Новые изваяния скифского времени из долины Аксая (Чечено-Ингушетия)// СА.— 1989.— №4.— С. 261—267.

¹² Раевский Д. С. Скифские каменные изваяния в системе религиозно-мифологических представлений ираноязычных народов евразийских степей// Средняя Азия, Кавказ и зарубежный Восток в древности.— М., 1983.— С. 56.

В. С. Ольховский

АНТРОПОМОРФНЫЕ ИЗВАЯНИЯ СУВОРОВСКОЙ КУРГАННОЙ ГРУППЫ ИЗ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО КРЫМА

В статье публикуются антропоморфные изваяния из курганов 11 и 13 могильников у с. Суворовского Сакского района Крыма. Изваяние из кургана 11 является плоской

скульптурой и датируется IV в. до н. э. из кургана 13 — антропоморфной плитой 1-й четверти IV в. до н. э. Условия находки изваяний, особенности их формы и размещения на них изображений подтверждают и уточняют некоторые представления о скифской антропоморфной скульптуре Причерноморья.

V. S. Olkhovsky

ANTHROPOMORPHOUS SCULPTURES OF THE SUVOROVSKOE TUMULUS GROUP IN THE NORTH-WESTERN CRIMEA

Anthropomorphic sculptures from tumuli 11 and 13 of the burial ground near the vil. Suvorovskoe of the Saki Region of the Crimea are described in the paper. The sculpture from tumulus 11 is a plane one attributed to the 4th cent. B.C., that from tumulus 13 is an anthropomorphic plate of the 1st quarter of the 4th cent. B.C. Peculiarities of the shape of the sculptures and distribution of images on them as well as tumuli where they were found confirm and specify some ideas on the Scythian anthropomorphic sculpture of the Black Sea area.

Одержано 07.06.91

XX КВАРТАЛ ХЕРСОНЕСА У XIII СТ. (ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЇ ТА МАТЕРІАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК)

В. М. Залеська, Ю. П. Калашник

У статті розглядаються результати розкопок експедиції Держ. Ермітажу в одному з центральних кварталів північного району Херсонеського городища, які розкривають картину життя пізньовізантійського будинку, знищеного пожежею, що охопила все місто. Матеріали, які публікуються вперше, — пам'ятки художнього бронзового литва, кераміка місцева та імпортна (походить з М. Азії і Балканського п-ва) — містять нові дані для датування загибелі міста.

Багаторічні розкопки в північному районі Херсонеса, що почалися під керівництвом Г. Д. Белова 1931 р. і понині продовжуються зусиллями експедиції Ермітажу, суттєво розширили коло джерел для вивчення історії міста. Зокрема, одержано багатий матеріал, що відноситься до пізньовізантійського періоду. Значна площа, розкрита розкопками — на даний час відкрито шість кварталів, — дозволяє дати розгорнуту оцінку стану господарського і соціального життя цієї частини Херсонеса, реконструювати будинки та почасти визначити контури міського ландшафту¹.

XX квартал, на відміну від щільно забудованих сусідніх кварталів, мав досить пустельний вигляд з його трьома будинками, розкиданими по пустирю на підступах до кладовища, виниклого на руїнах базилики 1935 р. (рис. 1)². Після катастрофи, що постигла місто, як вважається, наприкінці X або на рубежі X—XI ст. його північна частина протягом тривалого часу лежала в руїнах, перетворена на звалище сміття, яке вивозили сюди з тих районів міста, де почався процес відбудови³. Спорудження нових будинків тут почалось

© В. М. ЗАЛЕСЬКА, Ю. П. КАЛАШНИК, 1992

«АРХЕОЛОГІЯ», № 3, 1992 р.

69

18-1756к